

destul de des, mai ales în titlurile italienești (p. VII, n. 2; p. X, n. 1; p. XII, n. 8 de la p. XI; *ibid.*, n. 2; p. XLI, n. 6 etc.), dar și în citatele latinești (două greșeli în trei cuvinte la p. 18, n. 8), în textul și în notele franțuzești.

Multe din măruntele neajunsuri de mai sus se explică doar prin caracterul postum al tipăriturii. Fără să cunosc vîrsta învățatului francez, e cert că moartea lui a fost prematură, că Statius a pierdut în el un mare editor — și noi toți îl putem deplînge pe Jean Méheust ca pe un filolog *ad litteram* dublat de un desăvîrșit comentator.

Traian Costa

C. VALERI FLACCI *Argonauticon libri octo*. Recensuit Edward Courtney. Leipzig, Teubner, 1970, LVIII + 192 [—194] p. (Bibliotheca Scriptorum Græcorum et Romanorum Teubneriana).

Trei ediții teubneriene în aproape un secol nu e mult: a lui Baehrens a apărut în 1875, a lui Otto Kramer în 1913. Bibliografia lui Courtney înserează doar vreo zece lucrări, mai mult sau mai puțin pertinente, de după 1913 (din care trei articole proprii), ceea ce îarăși nu e mult. Dar, fiindcă a venit vorba de bibliografie, mă mir că londonezul Courtney nu citează în „index librorum et commentationum in apparatu laudatarum” (p. LV—LVIII) contribuții ale unor învățați anglo-saxoni, cum ar fi R. J. Getty (cf. ad 1, 13), J. B. Bury (cf. ad 1, 19), A. E. Housman (cf. ad 1, 265; 402; 424...) sau J. W. Wilkinson (cf. ad 1, 637), cum nu citează nici ediția cu traducere englezescă a lui J. H. Mozley (1934; 1936; 1958; 1963 I); nu înțeleg de asemenea de ce pe Richard Bentley îl citează după un articol al lui M. Haupt din Monatsberichte ale Academiei berlineze și de ce, fără să menționeze ediția lui G. Ch. Harless (1781), se referă totuși la o recenzie a ei pe care declară (p. LV, la „C. D. Beck”) că nu a văzut-o; mai adaug doar că unica monografie dedicată între cele două războaie mondiale lui Valerius Flaccus (de F. Mehl în 1934) e absentă din bibliografie.

Trebuie să recunoșc însă că mărturiile de modestie ale lui Courtney sînt de-a dreptul dezarmante pentru un critic: examinarea corecțiunilor din manuscrisul cel mai important (Vaticanus Latinus 3277) o lasă pe seama unui paleograf mai experimentat (p. X); nu consideră demne de semnalat unele erori din colatarea manuscrisului (p. XIV); din cele șase apografe ale codicelui de la Sankt Gallen, a supus autopsiei doar cîteva pasaje din patru manuscrise (p. XIV; XV); iar lecțiunile lui Sangallensis însuși le citează de puține ori în aparat (p. XXIV); din copile lui Vaticanus noul editor nu a colatonat nici una, mulțumindu-se să le vadă în fugă pe toate, ... afară de două (p. XXV); corecțiunile din Laurentianus (Mediceus 39.38), folosit direct și el doar în parte trebuie cercetate de altcineva, cu mai multă grijă, Courtney limitîndu-se să reproducă numai cîteva (p. XXX); pe cititorul dornic de a afla mai multe despre ortografia lui Vaticanus (căci Sangallensis e neglijat expres de editor: p. XLVI), Courtney îl invită să se adreseze edițiilor lui G. Thilo (1863) și Kramer (p. XLIX); ... selectam tantum lectionis varietatem apposui; pleniorum siquis desiderat Thilonis et Kramerii editiones adeat” (p. LII); noul editor nu vrea să încerce aparatul cu multe variante, ale lui Vaticanus chiar, trecînd sub tăcere și conjecturile pe care el nu le aprobă (*ibid.*). Dar cu aceeași modestie mărturisește și că a utilizat un exemplar al ediției lui Kramer adnotat abundant de R. D. Williams, apoi însemnări ale lui R. Gore—Andrews (p. LIII), după ce cu două pagini înainte îi obiectase lui Kramer „quod nimis magistro suo Sudhaus inserviebat”.

Din prefața (p. V—LIII) scrișă într-o originală latină și datată la calendele lui ianuarie 1967, îmi rămîn cîteva lucruri de semnalat.

Pentru istoria literară, Courtney e de părere că opera lui Quintilian (unde, se știe, găsim unica știre antică asupra autorului nostru) a fost editată între anii 91 și 96, că Valerius Flaccus a murit înainte de a-și termina epopeea, dar că manuscrisul arhetip va fi fost lăcerat la sfîrșit, așa că nu putem ghici pînă unde a ajuns autorul cu narațiunea (p. V). Citez tot acum observația lui Courtney la 1, 15: „Ille sc. Titus, nam vivo adhuc Vespasiano haec scripta esse omnia pro certo habeo”; dar părerea că ille nu e Titus, ci Domițian și că pasajul se referă la anii 93—94 e susținută, totuși, de un Ronald Syme! Mai pomenesc (de la p. VII—IX) posibilitatea cunoașterii *Argonauticelor* lui Valerius Flaccus, în jurul anului 1380, de către Geoffrey Chaucer și relatarea, din păcate prea puțin limpede, despre „codex Dacicus” (p. VI—VII).

După B. Bischoff, Courtney datează manuscrisul Vaticanus (Lat. 3277) între anii 825—850, fiind copiat la Fulda (p. X). Despre așa-zisul manuscris al lui Carrio (numele corect

pare să fie Carrion : cf. prefața lui Burman la a doua ediție a sa, datată și ea la calendele lui ianuarie, în 1724, apud Lemaire, vol. I, p. CLXI, apoi F. A. Eckstein, *Nomenclator philo-logorum*, editorul nu crede să fie din secolul al X-lea, ci de după 1524 (p. XXVII; dar chestiunea e prea complexă pentru a fi rezolvată în câteva rânduri).

Util este întregul capitol VII al prefeței (p. XXXII—XLVI) consacrat tipurilor de greșeli. Citez un caz interesant (semnalat deja de Kramer): în V (aticanus), versul 5, 426 începe cu *Adixerat*, iar 407 cu *Blimna*, ceea ce nu înseamnă decât că, în modelul lui, ordinea greșită a versurilor fusese restabilită prin literele A și B (p. XXXV). Dintre erorile „quos psychologico vocaveris” de la p. XLIII menționez „Inreștinările”: la 3, 76 *galileae* în loc de *galeae*; la 4, 50 *amen* în loc de *amens*; la 6, 129 *Mycael* („archangeli nomen”), pentru care Heinsius propune *Mycaei*; dar asemenea erori nu apar în mod normal în aparatul lui Courtney, din care mai amintesc, la 5, 338, *frater et amen* în loc de *fratre tamen*; exemplele sînt toate reluate din Kramer (p. XXVII), dar era bine să se dea și comentariul aceluia: „Plus delectationis quam ponderis illa vitia habent, quae inde orta sunt, quod scriba ut monachus verba ab ipsius notitia remota cum verbis in monasterio tritissimis commutavit.” (AIIă interpolare creștină, din comentariul lui Donatus la Terențiu, am arătat în volumul precedent al revistei noastre, p. 265.) La p. XLV—XLVI, Courtney înșiră glose pătrunse în text și interpolări propriu-zise („ubi scriba prudens et de consilio textum depravatulum ipse emendare conatur”);

pomenesc numai 5, 203, unde *mical* a devenit în tîlî *miceal* și în cele din urmă *misceal*.

Prefața e urmată de *addenda* (p. LIII—LIV), din vara lui 1969; de aici, două lucruri demne de notat: cîteva conjecturi propuse de A. Ker și informația, datorată lui Wolfgang Ehlers din Hamburg, despre alte nouă manuscrise (două la Vatican, cinci la Napoli, cîte unul la Veneția și Lisabona) și despre mai multe florilegii necunoscute lui Courtney.

La „conspectus siglorum” (p. LVIII) remarc o ordine aparte, sistemul nefericit de trimiteri („ii. c. 2” etc. care se referă la capitolul „vii” al prefeței) și semnalarea pasajelor nefinisate de poet; cel puțin ultima „siglă” e supusă oricărui subiectivism.

Trecînd la text, voi corecta în tîlî cîteva greșeli de tipar, mai mult sau mai puțin grave: 2, 254 *capit* (nu *capit*); 355 *iniqua*; 3, 92 *frustraque*; 152 *Abarin-* (cf. aparatul și p. 179); 4, 532 *ad* (nu *ab*!); 5, 309 *hinc atque hinc motibus* (a fost sărit al doilea *hinc*); 6, 622 *contristat*. Din aparat, consemnez una singură (p. 131): versurile 6, 477—479 nu lipsesc din V; cf. Courtney p. X, Kramer p. XI și nota la 6, 439.

Studiîndu-l de mulți ani pe autor, Courtney a propus cîteva zeci de conjecturi, unele în articole din anii 1961—1965, altele în ediție. Menționez cîteva dintre cele noi: 2, 53 *Pallados* (în loc de *Palladis*); 3, 403 *querna* (în loc de *uerna*; dar *querna* nu mai apare nicăieri la Valerius Flaccus); 5, 645 *silvis* (în loc de *suus*; Kramer, după Sudhaus, *lucis*); 6, 194 *Chremodonis* (V are *chremodonidis*; diverse îndreptări, începînd din 1498); 6, 564 și 8, 359 *tum* (în loc de *tunc*; cf. și p. XLIX); 7, 629 *tuba-* (pentru *tubae-*); 8, 378 *Danuvii* (pentru *Danubii*); alți editori unifică în sens contrar, cf. 8, 293; eu aș cita aici și variantele *Vesuvius* și *Vesubius* în loc de *Vesvius* din 3, 209, unde celelalte ediții scriu *Vesuvius* sau *Vesuvius*; în 4, 507 și Courtney dă *Vesvii*). La 7, 491 Courtney restabilește în text *peti* din manuscris, împotriva corecturii *pall* a lui Gronovius din 1652, care a fost apoi preluată de editorii succesivi. Dar sugestia lui Courtney de întreschimbare a cuvintelor *socia* și *magna* din 3, 162—163 mi se pare inacceptabilă, cel puțin din motive de eufonie.

Din numeroasele obiecții care pot fi aduse aparatului, notez doar cîteva.

Courtney n-a crezut de cuviință să reproducă, în subsol, inscripțiile și subscripțiile din diverse manuscrise, dintre care unele citate în prefață, la altele numai se face aluzie.

La 2, 236 putea fi semnalată interesanta propunere a lui Baehrens, dar Courtney s-a luat, probabil, după Kramer.

După 2, 375 se indică o lacună, stabilită de Thilo; Baehrens o plasează înaintea versului, dar poate că nu lipsește nimic.

La 2, 572 lipsește varianta lui Politianus menționată în prefață la p. VII (și corectată la p. LIV).

Despre versul 3, 412 mi-am spus părerea la p. 233—237 a volumului de față; aici amintesc doar că în studiul lui Gualtiero Calboli citat de Courtney apare lecțiunea din V, *tu socios adhibere sacris*, nu vechea corecțiune *adhibe* primită de editorul nostru în text.

La 4, 472 sînt citate, pentru versurile 1, 324 și 573, variante manuscrise care la locul lor nu apar.

Courtney introduce în bibliografie articolul lui Friedrich Leo din *Hermes*, 1903, 307—312, dar îl utilizează prea puțin: de exemplu la 8, 10; 39; 62; 168 nu-i pomeniște nici măcar numele (exact cum procedea și Kramer).

„Index nominum” de la sfîrșit oferă mai zgîrcite informații decât ale lui Baehrens, de pildă; amintesc că în ediția huliului Baehrens există și un întins indice de „loci Vergiliani”.

Regretul cel mare însă rămâne tot sărăcia aparatului critic al lui Courtney; dacă la Kramer găsim nu o dată 15 ori 16 rînduri de aparat pentru 23 de versuri, noua ediție are de multe ori doar două rînduri, sau nici atîta, pentru 36 de versuri în locuri unde Kramer ne oferă de patru-cinci ori mai multe variante. Cu toate acestea, lui Kramer i se reproșase (de R. Helm, în *BPhW*, 34, 1914, 743—754; lipsește din bibliografia noii ediții) că are un aparat prea sărac și că lasă nementionate numeroase conjecturi. Nu știu ce ar crede Helm despre ediția lui Courtney, din acest punct de vedere. Dar, de vreme ce noul editor a citat un studiu al lui G. Calboli, voi cita și eu un pasaj dintr-o altă lucrare a aceluiași savant (*Questioni Ammianee*, extras din *Vichiana*, VI, 1969, fasc. 1, p. 51): „...io condivido l'idea [...] circa l'opportunità di sgombrare gli apparati critici di tutta la massa delle congetture dei moderni, ma penso che ormai ogni edizione critica dovrebbe essere accompagnata da un volume comprendente tutte o gran parte delle congetture: la tradizione di cinque secoli di filologia classica non può essere buttata alle ortiche senza dannosi effetti...”.

În cazul special al lui Valerius Flaccus, cele cinci veacuri nu sînt nimic mai puțin dect o figură de stil: editio princeps a apărut exact în 1474. Jumătatea de mileniu nu s-a scurs de pomană pe scool morilor filologice; ea ar merita o ediție — cum o sperăm, poate, de la Wolfgang Ehlers (ori de la Johnny Strand?) — mai „tradițională”, mai bogată, care să nu ne oblige să recurgem prea des la truditonii de acum un secol ori mai mult.

Traian Costa

COLLOUTHOS, *L'enlèvement d'Hélène*. Texte établi et traduit par Pierre Orsini, Paris, „Les Belles Lettres”, 1972, XXVI. + 26 p.

După frumoasa ediție critică Musaios, apărută în 1968 tot în „Les Belles Lettres”¹ Pierre Orsini oferă specialiștilor, precum și iubitorilor eposului grecesc, fie și în formele tirzii și epigone ale acestuia, o nouă ediție a epyllionului lui Collouthos Ἀρπαγή Ἑλένης (392 vs.), singura lui operă păstrată. Introducerea, destul de amplă, cuprinde date despre viața și opera poetului, analiza poemului și istoria textului și a edițiilor. După o cercetare minuțioasă a surselor și modelelor poemului, autorul stabilește tradiția mitografică urmată de Collouthos, printr-o comparație amănunțită a fiecărui episod cu felul în care a fost tratat de diferiți autori, clasici și elenistici, greci și romani. Autorul demonstrează că poetul cunoștea bine întreaga literatură epică, pe Homer în special, dar și pe Apollonios din Rodos, deși modelul său incontestabil rămîne Nonnos, de la care împrumută chiar versuri întregi, emistihuri și cuvinte mai rare, după legile binecunoscute ale μίμνησς-ului epic. Un studiu concis asupra versificației, cu stabilirea diferențelor dintre Collouthos și modelul său (prezența versurilor spondaice, proparoxitone de patru și chiar cinci silabe la sfîrșit de vers etc.), precum și asupra expresiei poetice, cu sublinierea încercărilor de folosire creatoare a modelului, vine să încheie capitolul consacrat opereii.

Ultimul capitol al Introducerii privește istoria textului, ajuns pînă la noi în două familii de manuscrise. Cel mai vechi, *Parisinus suppl. graec. 388*, *M*, datează din sec. X—XI. Copistul pare să fi avut la dispoziție un exemplar în stare destul de proastă, din care lipseau o serie de versuri iar unele cuvinte par a fi fost indecifrabile. Cea de a doua familie are la bază un codex (notat cu sigla *b*), pierdut în prezent, dar care a dat naștere unei întregi serii de manuscrise (*ABCDEGK*) din sec. XV—XVI; în plus, mss *M* are o copie care îl corectează folosind un manuscris din a doua familie, notat *M^b*. Editorul a avut la dispoziție microfilmul manuscrisului *M*, precum și pe ale manuscriselor *recentiores* cele mai folosite (*BCDEK*), consultînd și facsimilele mss *A* și *G* din ediția Julien.

Epyllionul lui Collouthos s-a bucurat de o mare abundență de ediții, de la apariția ediției princeps albine în sec. XVI și pînă astăzi. În secolul XIX, una din cele mai importante este aceea a lui Bekker (Berlin, 1816), care folosește pentru prima dată ms *M* (*Partisus suppl. graec. 388*), apoi aceea a lui Julien (Paris, 1822) în care, pe lângă traducerea poemului în engleză, germană, spaniolă și italiană se află și facsimile a două manuscrise din sec. XV, *Parisinus gr. 2764* și *Parisinus gr. 2600*. Urmează apoi edițiile lui Lehrs (Paris, Didot, 1839), Abel (Berlin, 1880), Weinberger (Leipzig, 1896), Mair (Londra, 1928), De Lorenzi (Napoli, 1943)

¹ Recenzată în *StCl*, XI, p. 337—338.